

7
133
Jõgeva Sordikasvanduse toimetused nr. 37

Varajase kartuli kasvatamine

JUL. AAMISEPP

TALLINNAS, 1931

Varajase kartuli kasvatusamine.

Varajase kartuli kasvatusamine

JUL. AAMISEPP

Varajase kartuli kasvatajate
2

Tartu Riikliku Ollkeel
Raamatukogu
23182

Warajase kartuli kasvatamine.

Nii linnas kui maal vajatakse võimalikult aegasti warajast kartulit. Wärske kartuli eest missetakse wanadega wõrreldest alati kõrgemat hinda. Meil ei wõi küll suurte linnade puudujel warajase kartuli kasvatamine omada kunagi jamaist ulatust, kui seda näeme Aest-Euroopa turgudel, kuid wõikime siiski seniseist rohkem ja ka warem tuua turule wärskaid kartuleid, eriti linna ümbruskonnast.

Warajast kartulit ei kaswatata mitte ükjinda müügiks, waid weel enam kajutamiseks oma majapidamises. Wanad kartulid idanewad ja tohletuwad soojade suwiste ilmade mõjul kiiresti, muutudes maitse suhtes järjest halwemaks. Sarnasel ajal on wärsked kartulid enam kui oodatud uudiswili.

Mil liiki kartulit wõib lugeda warajaseks? Meie kliimaoludes tuleb lugeda warajasteks neid kartuleid, mis ilnuwad turule enne hiliste üleswõtmise algust, s. o. juuli- ja augustikuul. Muidugi on see aeg ühel aastal warem, teisel hiljem, kuidas on kewadised ilmad. Mednikkude poolt lawades kaswatatud kartulit, mida sünnib tarwitada juba juuni teisel poolel, tuleb lugeda wäga warajaseks.

Warajaste kartulifortide kasvuaeg kestab meie ilmastikuoludes $2\frac{1}{2}$ —3 kuud, kuid selle aja jooksul ei jõua nad weel täiskaswada, et anda täit saaki. Sellepärast ei kista aiamaadel taimi esimesel mugulate korjamisel mitte maast üles, waid nopitakse neil alt ära ainult suuremad. Sarnane korjamiswiis lubab warajaseist kartulist saada wähe suuremat tulu, kuid see on wõimalik waid aiamaadel peenratel kaswatamisel, kuna põldudel, suurematel maa-aladel, üleswõtmine toimub harilikul wiisil.

Kaswatamise tehnika. Et saada warajast kartulit, selleks peab tundma nende kaswatamise tehnikat. Muidugi on siin mitmed wõtted üldiselt teada, kuid siiski tuntakse wõrdlemisi puudulikult warajase kartuli kultuuri, ihegi aednikkude hulgas. Sellepärast püüan käsitada kõiti neid tehnilisi wõtteid, mis wajalised nende kaswotamisel meie kliimaoludes. Oma joowitustel tugenen mitmeaastistel katseandmetel, mis saawutatud peamiselt Jõgewal.

Warajase kartuli kaswatamise koht peab olema warjatud külmade põhja tuulte eest. Muidugi wõiwad seda soowitust waid täita need, kellel selleks walitu wõimalus. Warjamiseks kasutatakse metsa, ehituji, elawat aeda, laudadest plante jne. Wõrdlused näitawad, et warjatud kohal wõib saada saaki 1—4 päewa wõrd warem, kui lagedal põllul. Kuid aiaplatside omanikkudel pole siin mingit walikut. Samuti tuleb tegutseda ka põllumehel, kes neid produktseerib suuremal hulgal. Ja sarnasel korral on kõige sobiwamaks kohaks tesapõld. Teatud tehnilisi wõtteid kasutades wõib fesal kaswatada palju suuremal määral warajast kartulit, kui see seni on sündinud. Saadud saake ei prungi ju igatord realiseerida turul, waid kartulit wõib wäga hästi sööta ka sigadele, kellel keset suwe tihti puudus juurwiljast.

Mõjuw tähtsus warajase kartuli kaswotamisel on ka mulla-liigid. See nõue on otsekoheselt ühenduses esimesega. Kaswotamise paiga ehk koha walikul ei saa ükjinda arwestada selle laitsega, kuid sama palju wõi weelgi enam mulla omadustega. Kõige sobiwamaks mullaks warajaste taimede kaswotamisel on huumuse-rikkad liiwamaad, mis kewadise päiteise mõjul warakult soojenewad ja püajel ajal juudawad ka hoida tarwilisel määral niiskust. Ka sawitad liiwamull ja osutunud kõlbulikuks warajase kartuli kaswotamiseks. Kuid wastuwõtmata on kõik rased sawimaad, samuti ka madalad kohad, sest siin soojeneb muld kewadel pikkajasi. Siin wõib warajast kartulit

kasvatada peenratel. Samuti on vähetõlbulitud ka väga kerged liivamaad, kus ka põhjas läbilaskew liiw. Sarnases kohas, nagu seda on Rõnme ümbrus, on warajase kartuli kasvatamine väga raske ja kulukas. Siin võib wast hilisejt kartulist weel jutt olla, sest sügijeseb wihamd wõimaldawad selle kaswamist. Muidugi saab sarnaselt läbilaskwal liiwal wihamel juwel ka warajt kartulit, kuid kewadel ei tea weel keegi suwiseid ilmu, sellepärast on siin taimekaswatus seotud suure riisikoga.

Warajane kartul nõuab otstarbekohast wäetamist. Kui wõtame arwesse asjaolu, et warajane kartul peab wõrdlemisj lühitese ajaga, 75—90 päewa jookkul, andma meile rahuloldawa mugulasaagi, siis tuleb sellekohaselt korraldama ka wäetuse andmine. On arusaadam, et jarnasel korral peawad ka wäetisained olema taimete kergesti kättesaadawas olekus. Sellepärast peab warajast kartulit wäetama teiski, kui see sünnib hiliste sortidega. Mainitud põhjusel ei wõi siin arwesse tulla toores laudasõnnik ega ka pikkamisi lahustuwad kunstwäetisained. Laudasõnnik tuleb selleks juba eelmise aasta warasügijel wälja wedada ja ka sisse künnda, kuna hilline wedu on asjata töö, sest sarnasel korral puudub sõnnikul wõimalus nullas tõduneda. Kus see töö ühel wõi teisel põhjusel on jäänud tegemata, seal tuleb kasutada juba tõdunenud ja käärinud sõnnikut. Rõige sobiwam oleks tarwitada lawasõnnikut, kuid see on waid aednuil wõimalik. Laudasõnniku hulka, mis warajasele kartulile anda, ei saa mitmel põhjusel kindlaks määrata, sest siin on mõduandew mulda wiljakus, sõnniku enese wäärtus ja siseselundmise aeg. Igatahes ei minda siin pea kunagi liiale. Kuid korraliku saagi saamiseks on laudasõnnikust tihti wähe, sellepärast tuleb ka tarwitusele wõtta kunstwäetisained. Ja siin on jällegi waja kergesti lahustuwaid wäetisi, millistest wõiks siinohal nimetada lämmastikwäetistest wäewiljahu ammoniakki ja leunafalpeetrit, fosforiwäetistest superfosfaati ja kaalist — 40% kaalifoola Kunstõnniku normideks olgu, kui maa ka laudasõnnikut sai, lämmastikwäetistest ühele Tallinna wakamaale (400 r.-sülda) 40—60 kg. wäewiljahu ammoniakki wõi leunafalpeetrit (wiimast tuleb wõtta weidi wähem, sisaldas rohkem lämmastikku), kuna kaalifoola ja superfosfaadi annus võib tõusta samale maa-alale 40—50 kg. kumbagi. Jäi mõnel põhjusel laudasõnniku wäetamine ära, siis on waja lämmastiku normi tõsta kahetkordseks, kuna kaalifoola ja superfosfaati wähe juurde lisada, mitte üle 25% endisest normist. Neist wäetisainetest tuleb kaalifool paari nädala wõrra warem maha küllida, kuna lämmastikwäetiste ja superfosfaadi külw sünnib mugulate mahapanekuga ühel ajal. Peale seda äestatakse wõi rehjetatakse nii üks kui teine kunstõnnik mulda. Enne külwi wõib neid kõiki üksteisega segada. Kuid siin wõiks soowitada neile isikutele, kes kunstwäetisainete tundmises kõllalt tõdus pole, tarwitusele wõtma siinnimetatud 3 wäetisaine asemel üht, nimelt nitrofoskat, kus kõik wäetised juba wabrikus ühendatud. Nitrofoskat läheb liiwawäetisena tarwis ühele Tallinna wakamaale 30—40 kg.

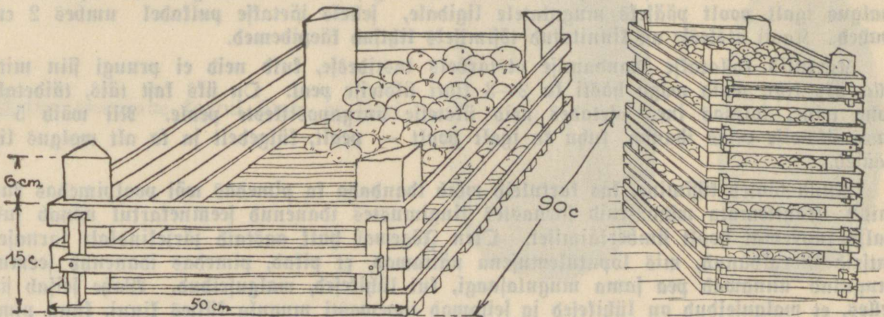
Warajase kartuli saak oleneb palju ka kaswatatawast sordist. Healt sordilt nõuame, et see walmiks wõimalikult wara, annaks suure saagi, suuri turutõlbulikke mugulaid, ei mädaneks ja oleks ka hästi maitsew. Kuid praegusel ajal pole weel sarnast sorti, mis suudaks täita kõiki neid nõudeid, ühel üks, teisel teine wiga. Jõgewal on pea kõik maailma kartulisordid proowitud, kuid häid leidub nende hulgas wähe. Paremate hulgas wastaks enam-wähem meie nõuetele järgmised sordid: Early rose, May Queen, Early Puritan, Duke of York, Victor ja Epicure. Kõik 6 siinnimetatud sorti on warasuse suhtes ühewäärilised, kuid muudes omadustes mitte. Nendest annawad 5 sorti, wäljaarwatud Victor, juuri mugulaid, mis ju warajasel üleswõtmisel väga tähtis. Lehe ja mugula mädaniku suhtes on nad wõrdlemisj õige õrnad, wälja arwatud Victor ja Epicure, milliste mugulad ka sawisel mullal ei mädane. Rõige maitsewam on Duke of York ja Victor. Siledad, ilusakuulised nendest on Duke of York, May Queen ja Victor, kuna teistel rahuloldaw wäljumus, mis loorimisel kaunis tähtis.

Kuid niisid küsib küsimus, millise juure õieti jääda? Käesolewal korral langewad teiste hulgast 2 sorti hoopis wälja, nimelt May Queen ja Early Puritan, sest nende seemet pole saada. Ülejäänud 4 sordist tõlwab kõige parem lawades kaswatada Victor, mis küll palju mugulaid alla kaswatab, kuid need on peamiselt keskmise juurtega; paremal mullal, eriti aga lawades, kaswawad nad kaunis suureks. Epicure on kõige sobiwam kaswatada madalamatel maadel, kus teised warajased sordid kipuwad mädanema. Samuti on ta kohane kaswatada tejakartulina. Maitse on Epicuril rahuloldaw, kuid mugula wäljumus jätab soowida, sellepärast mitte kõige parem turukartul.

Duke of York on ideaalse välimusega, hea maitsega ja parim turufartul, kuid kipub vihmajel juvel mädanema. Samuti jätab ka tema alalhoidvus talvel paljagi soovida. Varasest sortidest Euroopa turgudel kõige nõuetavam.

Early rose on meil kõigil tuntud kui kodumaa warajase kartulifort. Ta on hea saagiga, vähenõudlik, annab rohkesti suuri turkõbulikke mugulaid, kuid alalhoidvus ja välimus jätab soovida. Paljudel warajaste kartulite kasvatajatel tuleb efsalgu nimetatud fordi, s. o. Early rose, juurde jäädagi, sest teisi on veel võrdlemisi väga vähe müügil.

Seemnemugula suurus on warajase kartuli kasvatamisel väga tähtis. Dige sageli efitatse juft seemnetartulite juuruse walikul. Kuna hilise kartuli kasvatamisel seemnemugula suurusel erilist tähtsust pole, siin annawad ka wäitejed kartulid head saaki, kuid warajaste sortide juures on asi juft ümberpööratud. Selle pärast peab warajase kartuli kasvatamisel seemneks walima ilmtingimata suuri mugulaid, sest wiimased jõuawad, nagu jeda täpseb katseb selgelt näitawad, wäitfejt seemnematerjalist kiiremini areneda ja ka warem alla kaswatada mugulaid. Et jeda wäidet kindlamini lugejate mäluisse juruda, jelleks toon kokkuwõtliku ülewaate Jõgewa katsetest, mis läbi wiidud aastate jookul 1—3 jordiga. Seemneks walijiu 3 juuruserühma: 1) wäitejed à 25 gr., kestmiseid à 50 gr. ja juurede à 100 grammi. Kõik juurused on ühtewiisi idandatud (3½—4 nädalini), ühesugusele mullale

Kartuli idanemise kastid.

mahr pandud, saades ka ühesuguse wäetuse normi; ka kaswutihedus oli kõitidel juuruserühmadel ühesugune. Peale 2½—3-kululist kaswamist (ühel aastal warem, teisel jälle hiljem) wõeti igast rühmast pool pindala üles, loeti ja ka kaaluti mugulad. Siin on igal aastal katseandmed ilma erandita kindlasti näidanud, et suurte seemnemugulate wõime paljematest on palju suurem. Nii saadi, kui wäiteste seemnemugulate saaki arwata 100% peale, kestmise juuruse seemnemugulatelt 139% ja suurte 183% saaki.

Nii leiame wende katset: kokkuwõtet, tus asja lihtjustamiste ja ülewaatlituse mõttes on efitatud waid suhtelised mugulasaagid, kindlat tõendust ülaltoodud wäitele. Ja need suhtelised saagid näitawad juft suurte, turkõbulikkude mugulate saake, mis küsimuse otjustamisel olulisema tähtsusega. Muidugi kõiguwad need saagid sortide ja aastate järele kannis juures ulatuses, kuid kokkuwõtlikult annawad nad siiski ülalmainitud saagid. On päewaselge, et suurte seemnemugulate kasutamisel seemnematerjali rohkem läheb, kuid suurte juurem ja wäärtuslikum saak tasub selle wahetulu kindlasti ära. Olgu jelle küsimuse kohta siin weel märgitud, et ka suurte seemnemugulate saagi tärklike protsent on wähematest suurem. Nii isjaldawad kestmiselt tärklist: wäiteste saagid 15,7%, kestmiste — 16,3% ja suurte — 16,7%. Sellest kõigest tuleb järeldada, et warajase kartuli kasvatamisel peab kasutama wõimalikult suuri seemnemugulaid.

Seemnemugulate idandamine aitab tuntawalt tõsta warajase kartuli saaki. See on ju igal pool tuntud tõsiasi, et seemnekartulite idandamine aitab tõsta saaki. Kuidas aga idandamisest saada kõige wäiksema jõukulutuse juures suuremat tulu, jelle kohta pole paljudelgi kindlat ülewaadet.

Rõige peali puudutan küsimust, kui kaua peab kestma idandamine? Selle kohta leiab kirjandusest väga mitmesuguseid andmeid, mis tihti käivad üksteisele risti vastu. Zögewa täpsemad katsed mitme jordiga näitavad, et harilikult aitab 4-nädalalisest idandamisest soojas ruumis küllaldaselt. Sarnasel korral, kui idandamist on pitendatud 8 nädala peale, on saak langenud juist rohete warrepõletikku põdemate taimede mõjul. Rõhtavasti soodustab pikem idandamisaeag soojas ruumis selle tõwe arenemist seemnemugulates. Sellepärast oleks asjata pitendada idandamisaeaga üle 4—5 nädala, kui idandamiseruumi temperatuur vastab umbes elumaja soojusele.

Mis puutub idandamise riistadesse, siis võib selleks kasutada üht kui teist abinõud. Rõige kohajem oleks ju neid idandada selleks walmistatud kastides, kuid sageli võib siin tarwitusele tulla ka wistsest punutud korwid või seemnetartulid laotatakse otsekohe waba ruumi pörandole. Kus olemas korwid tarwilisel arwul või soeruum tähi, seal ei pruugi sugugi idandamiskaste walmistada. On aga wajadus suuremal määral kaswatada warajaji kartuleid, siis ei saa harilikult ilma kastideta läbi.

Kastid tehakse ühesuurused ja ühetüübilised, et neid oleks ruumi kottuhoin mõttes võimalus idandamise ruumis asetada üksteise otja. Soowitaw kastide suurus: pikkus 90 cm., laius 50—60 cm. ja sügawus 15—20 cm., kuhu hästi mahub umbes 30 kg. (ligi 2 puuda) seemnetartuleid. Kaste walmistatakse 2—2½ cm. paksustest lattidest või pukkadeist, mis fennitatakse naeltega nurgapõstikeste külge. Wiimased on 21—30 cm. kõrged, ulatades 6—10 cm. üle serwa ja 5 cm. läbimõõduga, kuid kolmenurgelisteks tahatud. Et walgus igalt poolt pöajeks mugulatele ligidale, selleks jäetakse puktabel umbes 2 cm. wahed. Kasti otstesse on fennitatud tõstmijeks lihtsad käepidemed.

Kartulid kallatakse idandamise otstarbeks kastidesse, kuid neid ei pruugi siin mitte olla üks kiht, waid väga hästi ka 2—3 kihti üksteise peal. On üks kast täis, täidetakse kohe teine, kolmas jne., asetades neid üksteise nurgapõstikeste peale. Nii võib 5—6 kasti üksteise otas idanda, kuhu ka igalt poolt — pealt, külgedelt ja ka alt walgus ligi pääseb.

Rüüd tõuseb küsimine, kas kartuleid võib idandada ka pimedas või poolpimedas ruumis? Kahtlemata võib, kuid sarnastes tingimustes idanenud seemnetartul nõuab juba palju suuremat hoolt ümberkäimisel. Olen Zögewal hull aastaid järjekindlalt sarnaseid katseid korraldanud, mis lõputulemusena näitavad, et pikad, pimedas idanenud seemnemugulad annawad pea sama mugulasaagi, kui liihitejed, walguseidud. Wahe seisab siin selles, et walguseidud on liihitejed ja seisawad tugewasti mugula küljes kinni, kuna pimeduses arenenud idud on äärmiselt õrnad ja langewad wahema puutumise korral maha. Kuid iga mahalangenud idu tähendab saagi wähenemist. Kui kellelgi walge idandamise ruum puudub, siis võib ta hädaforral ka idandada pimedamas kohas, kuid sarnasel korral tuleb seemnemugulad ilmtingimata kastidesse ehk kormidesse asetada ja nad ilma ümberwõtmata sama riistadega ka mahapanetu kohta wiia. Mahapanetul tuleb neid suure ettewaatusega üksteisest lahutada, sest nad on seal väga kofu kaswanud, muudu pudeneb väga palju iduüid kasuta maha.

Paljude idandawad seemnetartuleid ka kottides, kuid sarnane wiis on täiesti wastuwõtmata, sest idanenud mugulate wäljawõtmisel läheb hull iduüid rikki. Kuid liimärkena olgu siin tähendatud, et kõik lahtipudenunud idud tulewad ühes mugulatega maha panna, sest paljud nendest lähewad mullas kaswama ja annawad ilma emamugulata ka umbes ¼ saagi, kuid see jääb mugulasaagist hiljemaks.

Sellega oleks äratähendatud kõik tähtsamad seemnemugulate ettewalmistamise tööd. Rüüd ajume nende mahapanekule.

Mahapanekuks ettewalmistatud kohale wiiale seemnetartulid samade riistadega, milledega neid idandati. Pörandal idandatud mugulad tulewad aga käsitji tõsta ettewalmilist kormidesse, et ära hoida idude mahalangemist.

Warajaste seemnetartulite mahapaneku aega ei saa kunagi täpselt ära määrata, sest see oleneb kewade warajusest, mulla liigist, ilmabest, kuid iplikult olen püüdnud jeda aega metja rohelisteks minemise ajaga kooskõlasse wiia. Kui lehtpuu mets on eemalt waadates wahje rohelisteks muutunud, siis olen leidnud jobiwa aja nende mahapanekuks, kui ilmad jeda lubawad.

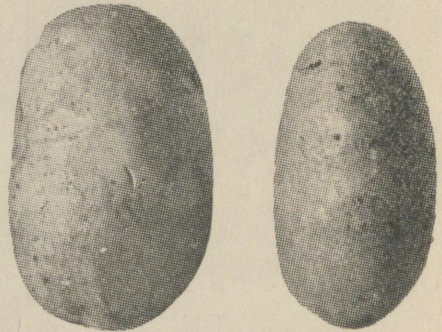
Kartulimaa ettewalmistamist siinkohal ei puuduta, see on ju üldiselt kõigile teada. Küll loen tarwilikult teha mõned märked mahapaneku tiheduse ja sügawuse kohta. Kui

tarvidus on mugulaid wagu desje panna, mis põllul kasvatamisel harilik nähe, siis ei pruugi ajada jügawaid wagu si. Wähematel aialappidel tuleks seemnemugulad tajafele maale labidaga tehtud augufestesse panna, mis aga jiski peawad olema ridades. Ridade ja wagu de wah e olgu 60 cm. ja kartulite wah e ridades 25 cm., kuid mitte üle 30 cm.

Seemnemugulaid on soowitaw katta waid õhuke se mullatorraga, mitte üle 2—3 cm. pakujega. Kas mahapanekul iduotjad ülespidi wõi küljeli panna, ei tähenda palju. Täpsemad katsed ei näita siin kuigi suurt wahet. Küll on aga saak tuntawalt vähem, kui idupoolne ots pandud allapoole, mis wagt ka seletataw idude rikkumise ja murdmisega.

Kuid warajane mahapanek toob enesega ka õõkülmade hädaohu. Oma kogemuste põhjal wõin tähendada, et seni pole kannatanud weel kuigi suurt kahju. Üksikuid kewadeil on õõkülm küll osaliselt ülestõusnud kartulilehti rikkunud, kuid nende ajemele tulewad uued. Kahtlemata toob see enesega kaasa ka kaswaja pikendamist, kuid põllukultuuri korral on see mõõdapääsemata paha. Küll wõib aga wäiksematele aiamaalappidele ja peenratele muretseda õõkülmade wastu kaitset. Siin on kohased õlepõhk, kuuseokjad, wanad ajalehed, mis tõstetakse neil õhtudel, kui on karta õõkülmade, taimelele kaitset peale. Nagu kogemused näitawad, pakub suitsutegemine külma wastu wah e abi, kuid wäike se maa-ala juures jiski joowitaw abinõu.

Parim warajane kartul Duke of York.

Suwine töd seisab mulla kohendamises, kartuli muldamises ja umbrohu häwitamises. Warajase mahapaneku korral paatub sawikas muld waga kergesti, jellepärast on siin esimeseks hooliks wastawate riistadega mulla kohendamine, milleks kohased kartulimaa juuruse järele hartadrad, käsiplaneetid ja käsihargid. Kergetel muldadel seda häda pole, kuid ka siin on waja mulla õhustuwuse eest lenda hoolt. Samuti tituwad warajase mahapaneku korral wõimust wõtma umbrohud, kui nende häwitamise eest ei kanta küllalt hoolt. Mis puutub muldamisesse, siis on seda waja enne õitsemist teostada 2—3 korda. On juwised ilmad soojad ja mullas parajal määral ka niiskust, siis pole muldamiste wahel kuigi palju aega. Sellepärast tuleb muldamisega kohe alata, kui juba taimed 10—15 cm. kõrged. Õitsemise algul peab seda tööd lõpetama, sest wastasel korral rikutakse rohkesti narmasjuurekehi, mis kahtlemata mõjub jaatwähendawalt.

Üleswõtmisega wõib algu st teha, kui taime de õitse aeg hakkab jõudma lõpule. Pejade all mugulate juuruse rewideerimisega saab weel paremini kätte õige aja. Meil satub see aeg harilikult juuliku teispäita wõi teise poole peale. Kui waju du st pole, siis ei kista kohe taimi üles, waid nende alt nopitakse juuremad mugulad. Sarnast moodu st wõib ka kartuli „liipsmisjeks“ kutjuda. Kui saagi juurus lubab, siis tuleks meil harilikult juuli lõpul wõi hiljemalt augusti esimesel nädalal warajased kartulid maast lõpuli kulti üles wõtta, sest hiljem ilmub lehemädanik, mis jageli häwitab lehestiku ühes mugulatega, teh es neid plekilisteks. Ja sarnased kartulid ei taha kuidagi seista ületalwe, kui weel juhtub wihmane jügis. Sellepärast kõit warajased kartulid tähendatud tähtpäewaks maast ära korjata, eriti weel õrnad sordid, nagu seda on Early rose.

A

7656